

ПРОДОВОЛЬЧА ДОПОМОГА КРЕМЛЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ

«Бесспорно, что эта помощь должна была стать одним из основных и могучих рычагов в деле мобилизации колхозных масс на борьбу за успешное проведение весеннего сева...».

*Директивний лист Павлоградського райкому КП(б)У
Дніпропетровської області, травень 1933 р.¹*

Звернення до цієї теми зумовлене двома причинами. Першою є наполеглива аргументація з боку тих, хто не визнає Голодомор геноцидом, щодо турботи Сталіна про голодуючих селян: адже існує низка постанов ЦК ВКП(б) про надання продовольчої допомоги Україні. Це, за їхнім переконанням, свідчить про те, що Сталін не мав злочинних намірів.

Другою причиною стала відсутність кореляції більшості документальних даних про різноаспектну допомогу зі свідченнями очевидців Голодомору. Першими, хто звернув увагу на невідповідність офіційно декларованих положень, з одного боку, та свідчень очевидців – з іншого, стали упорядники книги «Голод-33: народний меморіал» Лідія Коваленко та Володимир Маняк². Тому ми хотіли б розглянути документи з точки зору надання допомоги Україні у 1932–

¹ Голодомор 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали / Упоряд. Р. Пиріг. – К.: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 860 (Док. № 584).

² Коваленко Л. Голод-33: народний меморіал. – К., 1991. – С. 499.

1933 рр., не претендуючи на аналіз складної проблеми зернових потоків, і зрозуміти, що насправді криється за, на перший погляд, однозначною ситуацією, та ще й гуманітарного забарвлення: **надання допомоги голодуючим.**

Працюючи з документами, варто пам'ятати про такий аспект, який можна умовно назвати існуванням паралельних світів – вищого та низового рівнів. Ще Р. Пиріг зазначив, що чим вищий рівень документа, тим менше у ньому буде рівень репрезентації свідчень про Голодомор³. Аналізуючи документи вищого рівня, можна дійти висновку, що ситуація не була такою жадливою, як її змальовують українські історики. Але опускаючись нижче, на локальні рівні, дослідник дедалі частіше натраплятиме на свідчення про механізми та масштаби голодування. На жаль, дослідники змушені опустити рівень наркоматів щодо Голодомору 1932–1933 рр., адже їхні архіви 1930-х рр. фактично не збереглися і не дають змоги простежити повною мірою реакцію виконавчої влади в республіці на події. Але відомості про села, свідчення людей, які вижили, часто не засвідчують наявної інформації документів.

Джерельною базою стало фундаментальне видання Р. Пирого «Голодомор 1932–1933 в Україні: документи і матеріали» та «Голод в СРСР 1929–1934: нові документи» (2009) – компакт-диск, де зібрано документи, подані без коментарів і легенд⁴.

Проблему було проаналізовано у низці площин.

Розпочати варто з поняття допомоги в тогочасному контексті. Допомога в нашому розумінні – це те, що надається понад норми, в екстреному порядку, без відшкодування. Але в тих умовах норми взагалі не було. Забирали зернові та продовольчі припаси. Так, станом на 17 травня 1932 р. в Україні не було запасів борошна, що зафіксовано постановою Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи щодо виконання постанов ЦК ВКП(б) про продовольчу допомогу Україні»: з 6,5 млн пудів зерна, відпущених Україні, Політбюро просило завезти 1,5 млн борошном, «зважаючи на повну відсутність на Україні запасів борошна»⁵.

---

³ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 13.

⁴ Див. онлайн-версію компакт-диска: www.rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/content.shtml.

⁵ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 161 (Док. № 97).

Станом на 30 червня 1932 р. з більшості районів України посівний матеріал було вивезено⁶. А з осені 1932 р. почали відбирати незернове продовольство селян. Інформацію про це дають свідчення очевидців Голодомору, фіксуючи факт відбирання буксирними бригадами чи групами активістів незернових припасів селян – квасолі, картоплі, буряку, квашеної капусти тощо⁷.

Тому надання допомоги перетворюється на просту видачу того, що було забрано, але з помпезним оголошенням як допомоги. Ця допомога – видача того самого мінімуму, необхідного для підтримання фізичного стану, достатнього для обробки землі і надання прибутку для держави. Тому поняття «допомоги», яким рясніють документи, – це пропагандистський термін з яскравим ідеологічним забарвленням.

З іншого боку, офіційний документ найвищого рівня – директива ЦК ВКП(б) і РНК СРСР – подає таке формулювання допомоги, яке характеризує ставлення влади до надання допомогових ресурсів: «зернові позики для насінневої, продовольчої та фуражної допомоги, виділені Україні весною 1933 р.»⁸. Тож постає проблема термінології Голодомору – нагальна потреба переосмислити вживані терміни (допомога, позика) та повернути їм початковий смисл. Адже влада вже на рівні створення цих документів заклала політику виправдання своїх дій. Це евфемістична риторика: замість того, щоб називати речі своїми іменами, їм надають специфічних дефініцій.

Наступним аспектом розгляду проблеми є плутанина власне термінів «допомога» та «позика», що ускладнюється мішаниною означень: продовольча, насіннева та фуражна.

Продовольча допомога у документах виглядає солідним аргументом на захист Сталіна. Але аналіз змісту документів засвідчує, що «допомога» підлягала поверненню з відсотками, принаймні з 18 лютого 1933 р. Уперше умова про відшкодування державі транспортних

⁶ Голод в СССР, 1930–1934. Документы [Електронний ресурс]. – М.: Федеральное архивное агентство России, 2009. – CD-Rom. – Слайд 30. – Арк. 38.

⁷ Борисенко В.К. Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках. – К., 2007. – С. 92, 115, 117, 121, 123, 137–138, 142, 153, 160, 227, 229, 242, 247, 269; Національна книга пам'яті жертв Голодомору. – К., 2008. – С. 47–53, 55–56, 59–76, 78, 84, 86; Коваленко Л. Голод-33: народний меморіал. – С. 84, 97–98, 104–105, 116, 125 та ін.

⁸ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 896 (Док. № 605).

та адміністративних витрат на позику/допомогу в обсязі 10 пудів на кожні 100 отриманих пудів з'являється у постанові ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 18 лютого 1933 р. «Про насінневу і продовольчу допомогу колгоспам и радгоспам України»⁹. При цьому варто навести формулювання документа: «насінневу позику та продовольчу позику відпустити безвідсотково», а наступне речення уже містить пункт про відшкодування державі транспортних та адміністративних витрат.

Через таку умову Україна повинна була повернути насінневу, продовольчу та фуражну позики, видані як допомога, всього 33,41 млн пудів, включно з відшкодуванням державі згаданих витрат. Насіннева, продовольча та фуражна позики (1,78 млн пудів) мали бути повернені в обсязі 1,96 млн пудів¹⁰.

Улітку 1932 р. Україна мала повернути в рахунок погашення позики 8 млн 250 тис. пудів зерна понад встановлену норму хлібозаготівель¹¹. Отже, практика повернення позики з відсотками існувала і до 18 лютого 1933 р. Тобто продовольча «позика» та «допомога» стають у ряді випадків ідентичними поняттями, принаймні про це можна говорити з часу виходу постанови від 18 лютого 1933 р.

Водночас у 1932 р. у документах зустрічається поняття «безвідсоткова позика». Скажімо, 19 квітня 1932 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову «про насінневу позику Україні». Як виняток, позика відпускатись безвідсотково, але з «централізованих ресурсів всередині України»¹². Знову постає аспект значення позики: держава забрала зерно, а потім дозволяє використати зерно, зібране в Україні, для потреб України, не залучаючи зовнішні ресурси. При цьому в документах простежується турбота ВКП(б) про Україну, хоча у згаданій постанові йде мова про насінневу позику обсягом у 12 тис. тонн і лише 3 тис. тонн для продовольчої допомоги колгоспникам.

Варто зазначити, що, оскільки про продовольчу допомогу йдеться в документі про насінневу позику, і враховуючи час надання позики – квітень, період, коли посівна кампанія має іти повним ходом, – можна

---

⁹ Голод в СРСР, 1930–1934. – Слайд 3–4. – Арк. 71–72.

¹⁰ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 896 (Док. № 605).

¹¹ Там само. – С. 10.

¹² Там само. – С. 120 (Док. № 70).

припустити, що турбота про колгоспників зумовлена потребами посівної. Таке припущення підтверджує документ наступного дня (20 квітня), коли ЦК КП(б)У прийняло рішення про надання продовольчої допомоги колгоспникам України «на період посівної». Ресурси, як і у попередньому документі, були місцеві¹³.

Крім хитрощів з поверненням «допомоги» з відсотками, було і формулювання «надати продовольчу допомогу, збільшивши план централізованого постачання». Виглядає як допомога голодуючим, насправді – лише тим категоріям, яким було дозволено отримувати пайок. Таке формулювання було виявлено в листі Харківського обкому партії до ЦК КП(б)У про незадовільне постачання області (19 травня 1932 р.). Було констатовано поганий хід децентралізованих заготівель по області, що вплинуло на категорії, переведені на децентралізоване постачання. Було зафіксовано чотири пропозиції до ЦК КП(б)У через «серйозність ситуації, що склалась з постачанням основних контингентів споживачів області хлібом на травень місяць...», у тому числі надання продовольчої допомоги області, «збільшити план централізованого постачання»¹⁴. Якщо врахувати, що головне місто області було столицею України, а «в досить важких умовах опинились» низка підприємств різних напрямів (виробництво паперу та спирту, обробка металу, деревини), а також викладачі, медичний та агротехнічний персонал, тривога обласного партійного осередку стає зрозумілою.

30 травня 1933 р. Політбюро ЦК ВКП(б) видало постанову «про продовольчу позику Україні». При цьому в тексті документа використовується термін «проддопомога», а наведені умови надання «проддопомоги» такі: «на умовах раніше відпущеної продпозики»¹⁵. Таким чином, знову маємо справу з плутаниною понять – допомога і позика.

Якщо звернутись до ознаки «фуражний», то фуражною могла бути як позика, так і допомога. В травні 1932 р., реагуючи на стан сівби в Україні, Політбюро ЦК ВКП(б) розпорядилось видати Україні з фондів Комітету резервної позики 500 тис. пудів вівса на фуражні потреби (в рахунок

¹³ Голод в СССР. 1929–1934. Новые документы. Документальная выставка. – М., 2008. – Файл в формате PDF. – Слайд 84. – Арк. 54.

¹⁴ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 164–165 (Док. № 99).

¹⁵ Там само. – С. 857–858 (Док. № 582).

2 млн пудів, дозволених Москвою 25 травня). Також надавалася позика вівсом. Джерелом були резерви самої України та Білорусії¹⁶. У згаданій постанові від 18 лютого 1933 р. йшлося про фуражну допомогу¹⁷.

Цікавим є лист Наркомзему УРСР та Київського обкому партії до ЦК КП(б)У «Про заходи щодо господарської та продовольчої допомоги районам Київської області» (14 березня 1933 р.). Бачимо невідповідність назви і змісту, бо в листі мова йде про потреби для буряко-сійних районів у насінні, харчах та фуражі, що дістало відображення у терміні «позика»¹⁸. А з назви випливає, що була надана допомога.

Невідповідність заголовка та змісту документа простежується також у постанові РНК СРСР «Про продовольчу і фуражну допомогу Україні» (26 квітня 1933 р.). Було вирішено «відпустити» Україні, на додаток до вже наданої «фуражної допомоги», 1800 тис. пудів вівса. Далі уточнювалося, що відпуск вівса, як і жита для продовольчої допомоги, надається в порядку позики «на условиях возврата осенью 1933 года натурой, причем административные и транспортные расходы государства начисляют в размере 10 пудов на каждые 100 пудов продовольственной и фуражной семсуды»¹⁹. Отже, з документів випливає, що фуражна допомога в деяких випадках була позикою, бо підлягала поверненню, ще й з відсотками.

Простежується залежність видачі фуражної, як і продовольчої та насінневої, «допомоги» від необхідності вкластися під час проведення посівної кампанії весни 1933 р. у терміни, встановлені для району (Павлоградський район, Дніпропетровська область)²⁰.

Своєрідним підсумком розвитку ситуації з наданням фуражної позики (як продовольчої, так і насінневої) стало рішення ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 26 червня 1933 р. про обов'язкове повернення її (що разом з продовольчою та насінневою позиками склало 1,78 млн пудів) до 1 жовтня 1933 р. з урахуванням покриття транспортних витрат держави обсягом 10 пудів на кожні 100 пудів

¹⁶ Там само. – С. 189 (Док. № 125).

¹⁷ Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 3–4. – Арк. 71–72.

¹⁸ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 763–764 (Док. № 515).

¹⁹ Там само. – С. 825 (Док. № 559).

²⁰ Там само. – С. 860 (Док. № 584).

позики (тобто 1,96 мли пудів понад затвердженого плану хлібоздачі колгоспами України)²¹. Тобто фуражна позика/допомога, як і насіннева позика/допомога, підлягали поверненню державі з відсотками.

Так, 20 березня 1932 р. Рада праці та оборони прийняла рішення про надання Україні насінневої позики, причому 750 тис. пудів – «за рахунок централізованих ресурсів в самій Україні», тобто за рахунок самої республіки. Решта 600 тис. пудів виділялися з неукраїнських резервів (Центральна чорноземна та Західна області). Ця позика, як зазначено в документі, надавалась «як виняток» без відсотків²².

Держава переймалась питанням повернення насінневої позики. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з посилення хлібозаготівель» від 30 жовтня 1932 р. окремим пунктом (№ 11) ішлося про встановлення кінцевого терміну покриття заборгованості з насінневої позики по всій Україні до 1 грудня 1932 р. Цю позику повинні були погасити районні та обласні організації республіки²³.

Також видом позики був дозвіл видати певну кількість одного продукту в обмін на інший продукт із місцевих заготівель. Наприклад, 27 березня 1933 р. постанова Політбюро ЦК ВКП(б) задовольняє прохання ЦК КП(б)У про відпуск 18,6 тис. тонн ярової пшениці на насіння колгоспам в обмін на озиму пшеницю та жито. Як виняток, еквівалент обміну було встановлено такий: один пуд пшениці дорівнює одному пудові жита²⁴.

Інший приклад, пов'язаний з обмінним фондом: було дозволено відпуск зернових культур та вівса для України «за рахунок скорочення на відповідну кількість обмінного фонду», сам відпуск вимагалося здійснити на умовах безвідсоткової насінневої позики, яка має бути повернена з урожаю 1933 р. натурою з урахуванням адміністративних та транспортних витрат держави (10 пудів на кожні 100 отриманих пудів)²⁵. Існувала і можливість зворотного руху: з відпущеного раніше обмінного фонду використати в порядку позики для видачі

²¹ Там само. – С. 896 (Док. № 605).

²² Голод в СРСР, 1930–1934. – Слайд 8. – Арк. 134.

²³ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 359 (Док. № 272).

²⁴ Там само. – С. 795. (Док. № 534).

²⁵ Там само. – С. 810–811 (Док. № 543).

колгоспам на насіння, з урахуванням адміністративних та транспортних витрат держави²⁶.

Інше формулювання, яке можна зустріти в документах: відпуск невикористаної насінневої позики на продовольчі потреби. Так, 16 червня 1932 р. було видано постанову Політбюро ЦК ВКП(б) про продовольчу допомогу УСРР: ухвалено рішення про виділення Україні вівса на продовольчі потреби з невикористаної насінневої позики²⁷.

З цього документа випливає ще один важливий аспект, пов'язаний з наданням продовольчої допомоги Україні: функціональне призначення відпущеного зерна могло бути змінено лише з дозволу вищої інстанції, якою, судячи з наведеного документа, було ЦК ВКП(б).

Наведемо приклад словесної казуїстики. Харківський обком партії повідомив ЦК КП(б)У про план збору хліба у 4000 тонн, який, незалежно від часу та кількості його надходження, одразу було зараховано на рахунок централізованих нарядів хліба, які відпускаються наркомом постачання для Харківської області на травень та червень²⁸. Тобто зерно ще не встигли зібрати, а його вже зараховано у план постачання за рахунок централізованих ресурсів. Так вираховувався обсяг наданої допомоги та позики у переважних випадках.

Таким чином, зафіксовані у документах терміни не завжди відповідають змісту. За гуманним поняттям «допомога» насправді ховалася жорстка політика визиску: вилучене в Україні зерно згодом поверталося до неї, але вже як надана державою позика, яка потребувала 10% відшкодування.

Постає проблема українських та зовнішніх ресурсів допомоги. Ми визначили кілька зовнішніх ресурсів (з-поза меж УСРР – Білорусія, Новоросійськ, Центральна чорноземна область), які протягом травня – червня 1932 р. у трьох акціях передали: 6,5 млн пудів хліба, 950 тис. пудів вівса, 300 тис. пудів кукурудзи, 1000 тонн гречихи. Варто згадати досить хитре формулювання, коли з документа не зрозуміло, з якого фонду/резерву виділяється позика чи допомога – місцевого українського чи зовнішнього, зазначено лише про відпуск (таких документів ми

---

²⁶ Там само. – С. 838 (Док. № 565).

²⁷ Там само. – С. 207 (Док. № 144).

²⁸ Там само. – С. 165 (Док. № 99).

нараховували близько 30; при цьому може бути дублювання всесоюзних постанов республіканським ЦК). Згадано й місцеві українські ресурси (13 випадків). Тож постає закономірне запитання: чи можна це вважати повноцінною допомогою, коли українським селянам у вигляді допомоги та позики давали те, що вони виростили своїми руками і що у них повністю вилучила держава? Адже в такому випадку держава не брала продукти з інших джерел, вона неохоче віддавала частину того, що уже зарухувала як прибуток.

Наступною площиною є визначення категорій, яким було дозволено отримати їжу. Почнемо з колгоспників: яким чином було обгрунтовано необхідність надання їм допомоги?

Колгоспники у документах зображені як робоча худоба, яку треба годувати в період посівної, прополювальної кампаній та збирання врожаю – коли надана допомога повинна в першу чергу забезпечити успішне проведення цих заходів. Тобто гуманізм влади полягав у забезпеченості кампаній, пов'язаних з урожаєм; це, до речі, також простежується у свідченнях.

У документах бачимо такі формулювання, пов'язані з виділенням харчів для харчування колгоспників: «для громадського харчування колгоспників, що працюють на обробці буряків» (травень 1932 р.)²⁹; «харчування колгоспникам в час прополювальної кампанії» (причому правління артілі просить відпустити просяне лушпиння, – зазначимо, непридатне для харчування людей) (травень 1933 р.)³⁰; хліба для бурякових радгоспів і колгоспів на продовольчі потреби (червень 1932 р.)³¹; «для прополювальних робіт» (липень 1932 р.)³²; для надання продовольчої допомоги «на час весняних польових робіт» (лютий 1933 р.)³³; «на обробку буряку» (квітень 1933 р.)³⁴; надання продовольчої допомоги на період посівної кампанії (квітень 1932 р.)³⁵.

²⁹ Там само. – С. 161 (Док. № 97).

³⁰ Там само. – С. 850 (Док. № 575).

³¹ Там само. – С. 207 (Док. № 144).

³² Там само. – С. 240 (Док. № 170).

³³ Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 3–4. – Арк. 72.

³⁴ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 825 (Док. № 559).

³⁵ Голод в СССР. 1929–1934. Новые документы. – Слайд 84. – Арк. 54.

Варто навести повністю формулювання, яке висвітлює ставлення влади (в цьому випадку – КП(б)У) до робітників колгоспів (лютий 1933 р.): «Ввиду того, что в отдельных колхозах и пораженных районах явления голода иногда захватывают слои колхозников, на которых в весеннюю посевкампанию будут возложены непосредственно задачи езовых, севальщиков и персонал, непосредственно участвующий в посевкампании, – обязать колхозы оказывать таким лицам немедленную помощь, возложить равную ответственность на это дело также на бригадиров, с тем, чтоб весь состав бригады вышел бы на посевкампанию в целиком работоспособном состоянии»³⁶.

Народний комісаріат охорони здоров'я УСРР у доповідній записці до ЦК КП(б)У від 3 червня 1933 р. також зазначив, що частина потенційно працездатних селян через перешкоди, пов'язані з початком посівної кампанії, не отримувала роботи, «а потому не имела возможности получать производственную помощь»³⁷, укладаючись таким чином в схему: нема роботи – нема харчування.

У березні 1933 р. ДПУ УРСР видав циркуляр щодо продовольчої допомоги: «ЦК партии вынес ряд решений об оказании немедленной продовольственной помощи нуждающимся. Оказываемая помощь должна прежде всего обеспечить успешное проведение сева в районах, селах и колхозах, испытывающих продовольственные затруднения и должна быть оказана, в первую очередь, колхозам, выполнившим свои обязательства перед государством, лучшим бригадам, бригадирам и колхозникам с большим количеством трудодней»³⁸.

Голова РНК УРСР В. Чубар писав В. Молотову та Й. Сталіну про становище в сільському господарстві УСРР (10 червня 1932 р.). За його підрахунками, на той момент на Україні уже можна було нарахувати мінімум 100 районів, замість 61 станом на початок травня, які потребували продовольчої допомоги та зривали план весінньої сівби. Ці ж райони, на його переконання, в подальшому зриватимуть обробку і збирання врожаю³⁹.

---

³⁶ Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 7–8. – Арк. 130.

³⁷ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 873 (Док. № 590).

³⁸ Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 9–12. – Арк. 146.

³⁹ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 200 (Док. № 139).

Вінницький обком партії так повідомляв генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора про стан із харчуванням: «...для найкращого забезпечення свеклосіяння нашої області, особливо збереження буряка від шкідливих і проведення прополочних робіт, обов'язково необхідно оказати допомогу продовольством»⁴⁰.

Перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М.М. Хатаєвич 27 червня 1933 р. прохав генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й.В. Сталіна надати додаткову продовольчу позику, аргументуючи це безперервними дощами упродовж останніх 10 днів, що унеможливають польові роботи. Як наслідок, «в колхозах ряду районів повністю з'їдені, доїдається весь отпущенный нам хліб, сильно обострилось продовольственное положення, что в последние дни перед уборкой особенно опасно». Резолюція Сталіна на документі позитивна («треба дати»)»⁴¹.

Опустимось до рівня районного комітету. Доводячи до відома недовіки у розподілі продовольчої допомоги (травень 1933 р.), Павлоградський райком КП(б)У Дніпропетровської області повідомив, що надана продовольча, фуражна та насіннева допомога має стати «одним из основных и могучих рычагов в деле мобилизации колхозных масс на борьбу за успешное проведение весеннего сева в сроки, указанные обкомом для нашего района»⁴².

Нарешті, маємо і позицію місцевих працівників села Олександрівки (Харківська область), які у травні 1933 р. повідомили, що через нестачу продуктів харчування «выходит из строя каждый день 8–10 колхозников». Тому вони просили допомоги, бо «мы можем оказаться в большом прорыве в прополочной компании, а нам нужно полоть 500 га ярого и озимого посева, кроме буряков»⁴³.

21 травня 1932 р. було розіслано телеграми обкомам Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Одеської та Харківської областей, а також АМСРР про відпуск для «громадського харчування колгоспників» прося

⁴⁰ Там само. – С. 820 (Док. № 553).

⁴¹ Шифrogramма першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М.М. Хатаєвича генеральному секретарю ЦК ВКП(б) Й.В. Сталіну з проханням виділити доповнительную продовольственную ссуду (27 червня 1933 г.) [Електронний ресурс]. – № 27. – Режим доступу: [http://www.rusarchives.ru/publication/golod.shtml#\(40\)](http://www.rusarchives.ru/publication/golod.shtml#(40)).

⁴² Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 860 (Док. № 584).

⁴³ Там само. – С. 863–864 (Док. № 585).

і тьюльки⁴⁴. 25 травня було розіслано телеграми КП(б)У до Вінницького, Київського, Одеського та Молдовського обкомів партії про відпуск для громадського харчування колгоспників консервів⁴⁵. Хоча в документах не йдеться про кампанії, пов'язані з урожаєм, в яких задіяні колгоспники, можна припустити, що, оскільки травень є гарячою порою для сільсько-господарських робіт, то виділення харчів, з інтервалом в чотири дні, було пов'язано з потребою виконати план у сфері сільського господарства.

Однак з часом держава почала вважати, що забагато продовольства витрачається даремно, через розподіл його у громадських їдальнях. Реакцією на таке явище стала постанова Укрколгоспцентру від 22 серпня 1932 р. про заборону видавати хліб у громадському харчуванні: «...через общественные столовые разбазаривается значительная часть фондов, подлежащих распределению среди колхозников на трудодни...». Було запропоновано припинити видачу колгоспникам хліба у громадському харчуванні, за винятком трактористів; натуральний аванс видавати колгоспникам лише на трудодні; колгоспники на роботі мають одержувати гарячу їжу і приносити свій хліб⁴⁶.

Весною 1933 р., у розпал смертності, держава почала регулювати механізм надання допомоги колгоспникам. 17 березня 1933 р. було прийнято постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи, спрямовані на подолання голоду в Київській області». Було підкреслено, що допомога за рахунок продовольчої позики, наданої державою, має бути спрямована передусім до «добросовестных» колгоспників, котрі мають велику кількість трудоднів, але які або отримали мало хліба, або мають велику родину⁴⁷.

ДПУ УРСР 19 березня 1933 р. видало циркуляр, яким, серед інших категорій, зобов'язувало надавати допомогу колгоспникам з великою кількістю трудоднів⁴⁸.

Уявлення про шляхи розподілу харчування серед колгоспників можна дістати з директиви Мелітопольському райкому КП(б)У і райвиконкому Дніпропетровської області головам колгоспів, сільських рад,

⁴⁴ Там само. — С. 175–178 (Док. № 108-113).

⁴⁵ Там само. — С. 186–187 (Док. № 120–123).

⁴⁶ Там само. — С. 295 (Док. № 222).

⁴⁷ Там само. — С. 775 (Док. № 522).

⁴⁸ Голод в СССР, 1930–1934. — Слайд 9–12. — Арк. 147.

секретарям партійних осередків «Про порядок розподілу продовольчої позики серед населення району» від 29 квітня 1933 р. Було констатовано, що багато колгоспів, використовуючи продовольчу позику, стають на шлях утримання («иждивення») замість мобілізації на успішне виконання робіт, просячи додаткову позику, не враховуючи, що тієї позики, яка зараз видається, має вистачити до нового хліба з урожаєм цього року.

З огляду на такий стан, прийнято рішення видавати продовольчу позику колгоспникам тільки борошном на руки кожному і винятково на підставі випрацюваних трудовнів. Приварок наказано організувати лише за рахунок колгоспів і колгоспників. За їхнім бажанням можна використовувати їхнє борошно (тобто видане за трудовні) для приварку. Лише трактористам можна давати на приварок з продовольчої позики, якщо немає інших джерел. Видачу колгоспникам давати за кожні п'ять випрацюваних трудовнів. Запропоновано звернути увагу на організацію приварку за рахунок пошуку додаткових ресурсів (овочі, риба, жири). Також розписано норми грамів для всіх категорій колгоспників – трактористи, ті, хто працює на прополюванні, в садах тощо⁴⁹.

Бюро Київського обкому КП(б)У від 22 лютого 1933 р. дозволило видавати аванс тим особам, які були у стані «крайнього виснаження та приведені в працездатний стан», а також надати їм роботу у колгоспах, радгоспах чи лісових господарствах. Надійшла вказівка підняти на ноги всіх недієздатних від виснаження⁵⁰.

Оскільки смертність весною 1933 р. зростала, як і випадки виснаження, ЦК КП(б)У в рамках боротьби з дитячою безпритульністю виділило «на організацію стаціонарного утримання колгоспників та одноосібників, які потребують допомоги», 1 млн 500 тис. крб.⁵¹

Звернімося до інших категорій, яким було дозволено одержувати продукти під час Голодомору. Частина таких категорій позначали терміном «постачання». Він є широким у контексті забезпечення продовольством окремих категорій. Не слід забувати, що такі категорії були чітко визначені державою.

⁴⁹ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 831–832 (Док. № 561).

⁵⁰ Голод в СРСР, 1930–1934. – Слайд 5–6. – Арк. 82.

⁵¹ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 837 (Док. № 564).

Почнемо з одноосібників – категорії, близької до колгоспників, але ідеологічно ворожої владі, а тому був особливий механізм для надання їжі особам цієї групи.

Згідно з циркуляром ДПУ УРСР від 19 березня 1933 р., було дозволено одержувати харчування тим одноосібникам, хто погодився іти до колгоспу або уклав угоди з радгоспами. В таких випадках допомога мала надаватися в першу чергу, поряд із колгоспниками з великою кількістю трудоднів, бригадирам, трактористам та родинам червоноармійців⁵².

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи, спрямовані на подолання голоду в Київській області» від 17 березня 1933 р. проливає світло на класифікаційні підходи, застосовані владою щодо селян, які вели індивідуальне господарство. Було запропоновано поділити одноосібників на три групи. До першої віднесено господарства, які бажають вступити до колгоспу: прийняти їх, не вимагаючи внесення насіння. До другої належали ті, хто не бажав вступити до колгоспу: їх слід було прикріпити на роботу до радгоспів, надати через них тимчасову продовольчу допомогу до початку весняних робіт, а потім «выдавать продовольствие за произведенную работу». Віднесених до третьої групи мали вислати на північ. Можна було надати лише першу допомогу одноосібникам із двох перших груп, а потім всю допомогу надавати в порядку оплати за роботу чи невеликого авансу за рахунок роботи⁵³.

З'ясування обставин надання допомоги дітям під час Голодомору є темою окремого дослідження. Наведемо кілька прикладів механізмів надання допомоги дітям. Продовольство для дітей виділяли вже в травні 1932 р. 20 травня Київський обком КП(б)У постановив порушити питання перед ЦК ЦК(б)У про виділення продовольства для дітей колгоспників, одноосібників та службовців сіл і містечок. І тут влада визначала, хто має право на отримання продовольства, оскільки було окреслено два райони. У районах першої черги мали надати допомогу 50% дітей, у районах другої черги – 25%⁵⁴.

Виявлено чотири телеграми КП(б)У від 25 травня 1932 р. до Вінницького, Київського, Одеського та Молдовського обкомів партії про

⁵² Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 9–12. – Арк. 147.

⁵³ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 776 (Док. № 522).

⁵⁴ Там само. – С. 169 (Док. № 102).

надання продовольчої допомоги районам цих областей та Молдавської республіки, що перебувають у найважчому становищі. Допомога спрямовувалась колгоспникам та дітям. Останнім виділялось 7,5 тонн крупи та 7,5 тонн кондитерських виробів. При цьому спеціально зазначалося, що на допомогу на дитяче харчування не поширюється постанова ЦК від 21 травня 1932 р. про список районів, яким має бути надано 80% всієї допомоги. Це, очевидно, може бути трактоване як дозвіл обласним комітетам самостійно розподіляти харчування дітям⁵⁵.

22 лютого 1933 р. Київський обком КП(б)У наказав у селах, де склалася важка ситуація, організувати гарячі сніданки для дітей, а дітей дошкільного віку прикріпити до шкіл⁵⁶.

Навесні 1933 р. надійшли нові вказівки, що стосувались порятунку дітей від голодної смерті. 17 березня 1933 р. було видано постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи, спрямовані на подолання голоду в Київській області». Ішлося про потребу організувати через дитячі садки, ясла та школи харчування всіх дітей, які потребують допомоги, в т. ч. дітей колгоспників, які мають мало трудовнів, а також дітей одноосібників. Це один з небагатьох прикладів, коли влада не застосувала класовий підхід до своїх громадян – всі діти, незалежно від походження, мали дістати можливість їсти⁵⁷.

Цікаво, що одним із ресурсів для надання допомоги дітям було «освежение непригодных к хранению» овочів державного фонду (станом на 1 червня 1933 р.)⁵⁸.

З іншого боку, надання допомоги дітям було не останньою чергою пов'язане з побоюванням поширення епідемії. Так, 6 травня ЦК КП(б)У видало постанову «Про боротьбу з дитячою безпритульністю». Незважаючи на надану продовольчу допомогу областям і пряму вказівку ЦК розгорнути в селах допомогу дитячому населенню, зростає вплив дітей до Харкова, Києва, Одеси та інших великих центрів та залізничних вузлів, що «создает угрозу распространения эпидемий». Тому було наказано створити комісії з боротьби з безпритульністю та

⁵⁵ Там само. – С. 186–187 (Док. № 120–123).

⁵⁶ Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 5–6. – Арк. 82.

⁵⁷ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 775 (Док. № 552).

⁵⁸ Там само. – С. 869 (Док. № 587).

запропонувати «организовать на месте (в селах, колхозах) помощь осиротевшим, подкинутым детям (создание сельских приемников, организация питания при школах, организация питания наиболее нуждающимся после окончания занятий в школе и т. п.)» та ін.⁵⁹

Звернемось до інших категорій, які одержували харчування на постачання. У спеціальній постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про поліпшення матеріально-побутових умов керівних районних працівників» від 1 листопада 1932 р. ідеться про норми індивідуального постачання та громадського харчування 28 категорій керівного складу районних працівників та ще п'яти категорій для районів першої категорії⁶⁰.

Окремо за санкцією ЦК ВКП(б) виділялось продовольство для потреб робітників радгоспів, машинно-тракторних станцій та майстерень, «активу» колгоспів (7 лютого 1933 р.)⁶¹.

Харківський обком партії у листі до ЦК КП(б)У повідомляв про незадовільне постачання області (19 травня 1932 р.). Перелічено категорії постачання: заводські робітничі кооперативи; громадське харчування, міське спискове населення Харкова. Згадано й сільське населення, однак лише «исключительно состав ответственных работников по 30 чел. в районе», хоча сіл у районі могло бути в кілька разів більше⁶².

У документах простежується турбота про наявність продуктів для постачання тих категорій, які планово одержували їжу від держави. Так, у травні 1932 р. постанова Політбюро ЦК ВКП(б) зобов'язала комісію «негайно вжити заходів» для забезпечення відвантаження зерна на постачання⁶³. 17 лютого 1933 р. було видано постанову ЦК КП(б)У «Про стан хлібопостачання Донбасу та надання продовольчої допомоги», згідно з якою треба було відвантажити в лютому 10 тис. тонн пшениці, 5 тис. тонн борошна, 2,3 тис. тонн жита, розбронювати 50 тис. тонн зерна і муки з українського недоторканного фонду для «забезпечення Донбаса і промислових центрів»⁶⁴. 20 березня 1933 р. було ухвалено

⁵⁹ Там само. – С. 836 (Док. № 564).

⁶⁰ Там само. – С. 361–364 (Док. № 274).

⁶¹ Там само. – С. 663 (Док. № 468).

⁶² Там само. – С. 164 (Док. № 99).

⁶³ Там само. – С. 156 (Док. № 93).

⁶⁴ Там само. – С. 689–690 (Док. № 482).

постанову Політбюро ЦК ВКП(б) «Про поліпшення постачання хлібом робітників та студентів УСРР», причому увагу акцентовано на студентах і робітниках міста Києва⁶⁵.

Наступну категорію становили червоноармійці. У червні 1932 р. командувач військ Українського воєнного округу Й. Якір написав доповідну записку народному комісару воєнних і морських справ і голові Реввоенради СРСР К. Ворошилову про заходи ЦК КП(б)У та РВС-УВО з надання продовольчої допомоги «нуждающимся» родинам червоноармійців. У квітні було проведено перевірку скарг червоноармійців. Більшість останніх стосувались продовольчої допомоги, неодержання пільг та недотримання у деяких регіонах революційної законності представниками влади. В червні Й. Якір попросив ЦК КП(б)У про відпуск 80 тис. пудів зернових культур для допомоги родинам червоноармійців, зокрема, найбільше – Київській області (понад 23 тис. пудів). Виділили також Харківській, Дніпропетровській, Вінницькій, Одеській та Автономній Молдавській ССР (останній лише 5 тис. пудів). Було підраховано, що допомоги потребують 35–40 тис. родин червоноармійців в Україні. «Отпущенные фонды Областными конторами “Заготзерно” уже отгружаются по станциям разгрузки для 117 районов»⁶⁶. Констатовано: не викликає сумнівів той факт, що «получение этой помощи и своевременная информация об этом красноармейцев, непосредственно их семьями, будет иметь большое значение по укреплению политических настроений красноармейцев». Й. Якір також додав, що за останні 3–4 місяці «отрицательные» настрої червоноармійців, призваних із території України, обертаються навколо «хлебных затруднений и тяжелого материального положения их семей»⁶⁷.

Постанова Київського обкому КП(б)У від 19 березня 1933 р. «Про надання продовольчої допомоги населенню» зобов'язала в першу чергу надавати допомогу родинам червоноармійців і червоних партизанів⁶⁸.

⁶⁵ Там само. – С. 788 (Док. № 528).

⁶⁶ Голод в СРСР, 1930–1934. – Слайд 86. – Арк. 96.

⁶⁷ Там само. – Слайд 87. – Арк. 97.

⁶⁸ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 785 (Док. № 526).

Загалом, говорячи про надання продуктів категоріям, які підпадали під поняття «постачання» та які одержували харчування незаплановано, можна стверджувати, що їжа була дієвою зброєю влади, яка діяла за принципом: їсть не просто той, хто працює, а хто працює на благо батьківщини та не є її ідеологічним ворогом (останні просто висилалися і часто мали самі собі шукати харчів або заробляти на миску баланди тяжкою працею, і хоч були ідейними ворогами, однак навіть у такому статусі давали користь радянській вітчизні).

Крім цього, їжу та голод використовували з метою вироблення відповідного ставлення до ідейних ворогів. Про такий виховний аспект надання/ненадання харчування свідчить доповідна записка Коростишівського райкому партії Київському обкомові КП(б)У «Про необхідність продовольчої допомоги району» від 1 квітня 1933 р. Документ констатує, що колгоспники ставляться вороже до одноосібників, «коли справа йде про організацію громадського харчування в колгоспах з тим, щоб прийняти до колгоспу голодуючих одноосібників-бідняків, підправити їх, а потім вони ходитимуть на роботу в колгосп». Тобто їжа стала інструментом виховання класової ненависті⁶⁹.

Цей самий документ фіксує аспект, неодноразово згадуваний у свідченнях очевидців Голодомору, – про викривлення психіки людей, які голодують. У доповідній записці йдеться про випадки, «коли в сім'ї колгоспника члени сім'ї нишком тягли свій хліб на ринок, ховаючись один від одного, або жінки окремо від чоловіків потроху возили продавати»⁷⁰. Тобто їжа стала ще й інструментом маніпулювання людською фізіологією та психологією.

Тож побіжне ознайомлення з документами партійного керівництва держави може створити враження про постійне безкорисливе піклування влади про долю голодуючих селян України. Натомість заглиблення у словесну еквілібристику документів і спроби скорелювати її із реаліями щоденного життя і побуту селянства однозначно засвідчують протилежне: «допомога» охоплювала чітко визначені категорії населення,

⁶⁹ Там само. – С. 804 (Док. № 540).

⁷⁰ Там само.

які або виробляли зернову продукцію (колгоспники-активісти, робітники радгоспів, машинно-транспортних станцій), або контролювали цей процес (партійний та сільський актив).

Надання ж продовольства колгоспникам та частково одноосібникам було у часі прив'язано до проведення сільськогосподарських кампаній, пов'язаних зі стадіями вирощення врожаю.

Варто пам'ятати також, що термін «постачання», яким рясніють документи, стосується лише певних категорій осіб, чиє вчасне харчове постачання держава забезпечувала, а відтак мала гарантовану робочу силу для потреб виробництва.

Наступна площина дослідження стосується намагання влади мобілізувати внутрішні ресурси для боротьби з голодуванням (вони ще називалися децентралізованими заготовками), зокрема, тоді, коли був пік смертності і колгоспи залишилися без резервів, оскільки попередньо з них вивезли зерно.

Уже у травні 1932 р. Харківський обком писав до ЦК КП(б)У, що децентралізовані заготівлі в області відбуваються дуже слабо, бо районні організації навіть не можуть забезпечити потреби районного населення. Але вказівки на мобілізацію все одно давалися⁷¹. Директивний лист Одеських обкому КП(б)У та облвиконкому до Миколаївських міськкому партії і міськвиконкому від 27 березня 1933 р. констатує, що «децентралізованні заготовки совершенно не развернуты, и районы к мобилизации своих внутренних ресурсов еще не приступили», наказуючи вжити заходів для їх розгортання⁷².

А в лютому 1933 р. обком КП(б)У (з огляду на недоїдання серед колгоспників, які мають багато трудоднів, що, на думку КП(б)У, спричинено зловживаннями колгоспів) наказав покласти забезпечення таких колгоспників на самі колгоспи, і такі особи повинні бути визначені постановами колгоспів⁷³.

У директивному листі від 13 лютого 1933 р. другий секретар ЦК КП(б)У М. Хатаевич визнав, що з ряду районів надходять відомості про опухання та голодну смерть колгоспників. Він вимагав «принять

⁷¹ Там само. – С. 165 (Док. № 99).

⁷² Там само. – С. 796 (Док. № 536).

⁷³ Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 5–6. – Арк. 82.

решительные меры»: знайти для годування голодуючих «внутри колхозов и в районе необходимое количество хлеба»⁷⁴.

Цинічною видається пропозиція, озвучена у березні 1933 р. постановою Політбюро ЦК КП(б)У про забезпечення колгоспами, колгоспниками та одноосібниками у «неблагополучных» районах (тобто які голодували) щоденно для потреб дитячих закладів (від яслів до шкіл) не менше півсклянки молока для кожної дитини⁷⁵. Якщо пригадати численні свідчення очевидців про те, що вони та їхня родина вижили лише завдяки молоку від їхньої корови, то можна здогадатись, чим обернулось упровадження цієї постанови у життя.

Оскільки саме молоко часто було засобом виживання, то влада і далі вишукувала можливості з резервування молока для харчування дітей. 18 березня 1933 р. постанова Київського обкому КП(б)У наказала припинити здачу молока заготівельними організаціями, надавши його до «ликвідації явлений голода» на харчування дітей та госпіталізованих хворих по трьох районах області⁷⁶. Наступного дня Київський обком КП(б)У зобов'язав іншою постановою районні партійні комітети організувати дітям, які потребують, по півсклянки молока на день⁷⁷. Нагадаємо, що, оскільки планувалася підготовка корів до використання їх у посівній кампанії в ряді місцевостей через брак іншої тяглової сили⁷⁸, то справи зі здобуванням молока були поганими, адже надої не могли бути великими після тяжкої праці корови на ниві.

Циркуляр ДПУ УСРР від 19 березня 1933 р. окреслив напрями роботи для мобілізації місцевих ресурсів. По-перше, для розподілу продовольчої допомоги та пошуку місцевих резервів створювались районні (у складі секретаря районного партійного комітету, голови районного виконавчого комітету та начальника районного ДПУ) та сільські (у складі голови сільради, секретаря ячейки та голови одного з найкращих колгоспів) «трійки»⁷⁹.

⁷⁴ Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив / Упоряд. о. Юрій Мицик. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – С. 15–16.

⁷⁵ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 776. (Док. № 522).

⁷⁶ Там само. – С. 783 (Док. № 524).

⁷⁷ Там само. – С. 784–785 (Док. № 526).

⁷⁸ Там само. – С. 801 (Док. № 539).

⁷⁹ Голод в СРСР, 1930–1934. – Слайд 9–12. – Арк. 146.

По-друге, було наказано «повести решительную борьбу с иждивенческими тенденциями и рвачеством отдельных сельсоветов, правлений колхозов, которые[,] вместо изыскания всех возможностей помощи на месте, преувеличивая размеры помощи, будут пытаться получить ее от государства»⁸⁰.

Доповідна записка Вінницького обкому партії до ЦК КП(б)У від 18 березня 1933 р. демонструвала широкий арсенал винаходів влади для вишукування можливостей нагодувати колгоспників власними, місцевими ресурсами. Було розгорнуто «соціалістичну взаємодопомогу» між колгоспами; мобілізацію ресурсів харчування всередині колгоспів і у самих колгоспників (якщо пригадати свідчення очевидців Голодомору, то така мобілізація насправді була реквізицією продовольства); проведення децентралізованих заготівель (хліба, картоплі, м'яса, жирів, овочів) з прикріпленням «нуждающегося» району до більш благополучного. Також було відзвітовано про діяльність щодо організації «міжрайонної соцдопомоги» (тобто насінневої допомоги); дитячого харчування (в т. ч. і по селах); посилення громадського харчування в містах і надання продовольчої допомоги районам; дієтичного харчування на промислових підприємствах⁸¹.

Варто зупинитися на постанові Зміївського райкому КП(б)У Харківської області «Про надання продовольчої допомоги голодуючим колгоспникам та одноосібникам» від 21 березня 1933 р. Як уже траплялося, простежується певна невідповідність назви документа його змісту. Мова іде про організацію «трійок», які надаватимуть «оперативну і практичну роботи в справі допомоги», організованих згідно з наведеним вище циркуляром ДПУ від 19 березня 1933 р. Також намічалось винесення низки постанов районного виконавчого комітету про збір продовольства⁸². З огляду на згадку про районний виконавчий комітет, мається на увазі, очевидно, збір продуктів на місцях, тобто, говорячи мовою документів, «мобілізація» ресурсів на місцевому рівні.

31 березня 1933 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У «Про хід підготовки до весняної сівби та організацію продовольчої допомоги населенню Київської області», яка змінювала ставлення до харчування колгоспників.

⁸⁰ Там само. – Слайд 9–12. – Арк. 147.

⁸¹ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 781–782 (Док. № 523).

⁸² Там само. – С. 793–794 (Док. № 531).

Було вирішено укріпити трудову дисципліну та розробити правила внутрішнього розпорядку в колгоспах на основі підвищення трудової дисципліни. Найголовніше – дано вказівку «прекратить совершенно питание за счет продпомощи трудоспособных колхозников или одиночников, хоть и нуждающихся». Було запропоновано госпіталізованих поділити на хворих і тих, що одужують, з тим, щоб покращити харчування останніх і пришвидшити їх вихід на роботу. Також було вказано на необхідність «значительно усилить местную инициативу районов и особенно самих колхозов в изыскании внутренних продовольственных ресурсов (молоко, яйца для детей и т. п.)». Нарешті, було наказано посилити залучення учителів для організації продовольчої допомоги «нуждающимся» колгоспникам, одноосібникам і дітям⁸³. Щоправда, не дуже зрозуміло, що означав останній пункт: яким чином вчителі могли організувати продовольчу допомогу вказаним категоріям?

Народний комісаріат охорони здоров'я УСРР у доповідній записці до ЦК КП(б)У від 3 червня 1933 р. стверджував, що мобілізація місцевих ресурсів є незадовільною: молоко, яйця, частину м'яса, риби «можно и нужно мобилизовать на месте», а решту продуктів треба завезти ззовні⁸⁴.

Народний комісаріат землеробства 14 червня 1933 р. склав інформаційне зведення «Про організацію громадського харчування для голодуючих колгоспників». Воно констатувало, що районні земельні відділи та машинно-тракторні станції не забезпечили «мобілізацію колгоспами внутрішніх ресурсів харчування та централізованих заготівель», через що низку колгоспів не забезпечено продовольством. Причиною збоїв із харчуванням стало і сподівання деяких районів, що, якщо «держава дала на посів, дасть і на харчі». Шукаючи винних у ситуації, що склалася, Наркомзем вказує на поганий підбір кадрів для обслуговування громадського харчування, коли куркулі дістали можливість працювати кухарями у деяких колгоспах⁸⁵.

Нарешті, розглянемо ще одну площину, пов'язану з наданням допомоги, – взаємозаперечні настанови, що надходили згори. Так, з одного боку, були документи про надання допомоги голодуючим. З іншого боку,

⁸³ Там само. – С. 801–803 (Док. № 539).

⁸⁴ Там само. – С. 874–875 (Док. № 590).

⁸⁵ Там само. – С. 883–884 (Док. № 596).

проголошувалася боротьба зі «споживацькими» настроями і «розбазарюванням» зерна. Тобто на словах декларувалася допомога, але за її надання керівник колгоспу міг бути звинувачений у розбазарюванні зерна з відповідними наслідками.

Ще у серпні 1932 р. Укрколгоспцентр видав постанову «Про заборону видавати хліб у громадському харчуванні», оскільки «через общественные столовые разбазаривается значительная часть фондов, подлежащих распределению среди колхозников на трудовни...». Було запропоновано припинити видачу колгоспникам хліба у громадському харчуванні, за винятком трактористів; натуральний аванс видавати колгоспникам лише на трудовні; колгоспники на роботі отримують лише гарячу їжу і приносять свій хліб⁸⁶.

Чи не найяскравішим прикладом документа, який містить взаємозаперечні засади, може бути згадуваний циркуляр ДПУ УРСР від 19 березня 1933 р.: надати продовольчу допомогу, борючись зі споживацькими тенденціями колгоспів, які, замість вишукування зерна на місці, намагатимуться одержати допомогу від держави⁸⁷. То ж наскільки ефективною була така допомога, якщо її взагалі було надано? Наведений алгоритм дій супроводжувався вказівкою начальникам ДПУ навести у голодуючих місцевостях «революційний порядок», «репресуючи» тих, хто намагатиметься використати ситуацію в «контрреволюційних» цілях⁸⁸.

Київський обком КП(б)У 19 березня 1933 р. прийняв постанову «Про посилення роботи партійних, радянських та господарських органів з надання продовольчої допомоги населенню». Документ констатував, що в ряді районів було погано організовано допомогу голодуючим. Тому запропоновано ДПУ почати виявлення винних за «бездушное отношение нуждающимся в помощи, нереализацию нарядов, отпущенных областью, и неиспользование местных ресурсов, как-то: молоко, овощи, местные отходы», та доповісти про репресії, застосовані до таких винних⁸⁹.

Наостанок окреслимо таку площину проблеми, як кількість і динаміка акцій, санкціонованих ЦК ВКП(б) та КП(б)У, які стосувалися продовольства. Їх важко підрахувати, оскільки постанови ЦК КП(б)У є реакцією

⁸⁶ Там само. – С. 295 (Док. № 222).

⁸⁷ Голод в СССР, 1930–1934. – Слайд 9–12. – Арк. 145–147.

⁸⁸ Там само. – Слайд 9–12. – Арк. 148.

⁸⁹ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 784 (Док. № 526).

на союзні накази і часто дублюють їх. За приблизними підрахунками, виявлено 31 акцію (квітень 1932–1933 рр.) союзного рівня. Нагадаємо, що ЦК КП(б)У фактично був неспроможний прийняти самостійно рішення про виділення продовольчої позики чи допомоги, тому ЦК ВКП(б) приймав це рішення, а український ЦК дублював його і спускав далі.

Хочемо підкреслити, що ми не ставили собі за мету охопити всі документи, в яких фігурує допомога чи позика в будь-якому вигляді. Ми прагнули проаналізувати ситуацію з наданням різноаспектної допомоги. Найважливіша в документах інформація засвідчує, що виділення зерна здебільшого супроводжувалося неможливістю простежити джерело надходження та адресність допомоги різним верствам населення і визначити, які саме групи могли реально скористатися позиченим державою продовольством. За назвою «продовольча допомога», як правило, приховувалась позика, яку потрібно було повернути державі, принаймні з 18 лютого 1933 р., з відсотками (10 пудів на кожні 100 отриманих пудів).

Таким чином, надання допомоги в тогочасних умовах і на згаданих засадах є таким самим інструментом геноциду, як і мор. Завдяки словесній казуїстиці тогочасні документи створюють враження турботи влади про голодуючих селян. Але занурення у тогочасну термінологію, зіставлення документів вищого та локального рівнів із свідченнями очевидців Голодомору виявляють, що гуманізм влади був досить вибірковий. Було витворено механізм, за допомогою якого держава відбирала у людей засоби до існування, регулюючи подальше отримання цих засобів залежно від важливості людей для комуністичної країни та їхньої лояльності до влади, ховаючи свої справжні наміри за мовою документів та отримуючи вигоди від видачі шойно забраної у селянина продукції як позики, створивши спочатку умови, несумісні з виживанням. Увагу до дітей було зумовлено, як бачимо з документів, побоюванням епідемій. Вона також укладається в рамки визначення геноциду як турботи про дітей з метою виховання їх у потрібному для держави дусі. А сама допомога, як виявляється, підлягала поверненню з відсотками, нічим, власне, не відрізняючись від позики. Відтак вона уособлювала жорсткий державний визиск, говорячи сучасною мовою – державний рекет. Зрозуміло, у цьому контексті механізми розподілу зернових, продовольчих та фінансових потоків у СРСР та УРСР потребують подальшого дослідження.